

henvisning (s. 95). Oversigten over koncernstrukturen (s. 203) er ufuldstændig og skaber større forvirring end klarhed. I øvrigt ville en tidstabel og et register have været nyttigt.

Trods bogens kvaliteter forekommer den anonym og uden egentlig liv og farve. Bortset fra virksomhedens grundlæggere får man ikke meget at vide om personerne i virksomheden. Der tales ofte om »ledelsen«, men sjældent om de enkelte personers meninger og synspunkter. Der er ingen anekdoter og kun få oplivende momenter. Hverken breve eller aviser er inddraget. Det kunne måske have givet lidt mere liv!

Peter Sørensen

Karen Hjorth: *Tolder og kvinde. En undersøgelse af kvinders ansættelse i en mandsdomineret etat.* (Told- og skattemæssig Selskab, 1998). 120 s., 198 kr.

Det er en nydelig bog med mange illustrationer, og der ligger en betydelig udnyttelse af arkivalierne bag udredningsarbejdet. Ansættelsessagerne for de 263 kvindelige toldere fra perioden 1897-1953 er gennemgået, og derved er det

klarlagt, at der i perioden fra 1897 til 1921 blev ansat 211 kvinder eller 28% af samtlige ansættelser. 1922-32 blev der overhovedet ikke ansat kvinder, men 298 mænd; fra 1933 blev der antaget 6% ud af 830 nyansættelser.

Udviklingen svarer sikkert i hovedtrækkene til linierne i det øvrige samfund, herunder i andre etater, selv om den er særlig prægnant inden for toldvæsenet. Dette kommer forfatteren imidlertid ikke ind på, ligesom der heller ikke redegøres for, om der – som på andre områder – skete en udvidelse af kontoristgruppen, hvor der ikke var tale om en toldfaglig uddannelse. Til gengæld er der en detaljeret gennemgang af flere karriereforsøg, hvor det imidlertid ikke klart fremgår, hvorfor disse enkeltssager ofres så megen plads.

Som hovedregel gælder dog, at bogen har skabt et solidt grundlag. Den dokumenterer på sit område synspunkter, som Kirsten Gloerfelt fremførte i 1953 i *Kvinden og samfundet*, og som, specielt når det angår kontorfaget, så udmærket blev behandlet i Kirsten Geertsens bog *Dannet ung pige søges* fra 1990.

Vagn Dybdahl

KULTURHISTORIE

Jens Engberg: *Det Kongelige Teater i 250 år. Til hver mands nytte*, I-II, 2. udg. (Frydenlund, 1998). 575 + 573 s., 298 kr.

Holger Dyrbye, Jørgen Thomsen og Johnny Wøllekær: *I kunsten kan livet kendes. Odense Teater i 200 år.* (Odense Teater, 1996). 400 s., 199 kr.

Bindestregshistorikere er tilsyneladende ved at blive ganske almindelige. Hi-

storisk Institut på Aarhus Universitet huser flere nye bindestregseksemplarer: Leo Tandrup skriver kunsthistorie, Jens Engberg skriver teaterhistorie, og flere arbejder med sundheds-/sygdoms-historie. Er det nu et udtryk for historiefagets ekspansion ind over andre enkeltfag? Sådan kan man selvfølgelig godt anskue det, men samtidig er det ganske forfriskende, at forskere, der ikke er uddannet som kunsthistorikere eller teaterhi-

størkere, men netop som historikere, kaster sig over disse bindestregshistorier. Det kommer der ofte nye synsvinkler og perspektiver ud af. Mest tydeligt er det, at de snævrere bindestregshistorier gennem faghistorikernes arbejde med dem bliver perspektiveret ud i bredere samfundsmæssige sammenhænge.

Jens Engberg udgav i 1995 det statelige tobindsværk *Til hver mands nytte. Det Kongelige Teaters historie 1722-1995*. Nu er 2. udgave af dette værk udkommet til Det Kgl. Teaters 250-års jubilæum, og i den anledning er der byttet rundt på over- og underrubrik i titlen. Desuden har Engberg ført historien 3 år længere frem, og han har fjernet et par kapitler fra 1. udgave, hvor han forklarede sin fremstillingsmåde, og hvor han fortalte om arkivalsituationen vedrørende Det Kgl. Teater. Desuden er billedmaterialet blevet udskiftet til 2. udgaven. Hvor 1. udgave var illustreret med nutidige Hans Bendix-tegninger og helt moderne akvareller af Lars Nørsgaard, så er illustrationerne i 2. udgave blevet mere traditionelle billeder fra teatrets historie. Problemet med dem er imidlertid stadig, at de ikke rigtig bruges til noget.

»til Sine Undersaatters Nytte og hver Mands Forlystelse« stod der i en indskrift på det gamle kongelige teater, Eigtveds bygning fra 1748. Det er det, der i Engbergs sammentrækning bliver til den let ironiske og måske manende titel på hans bog: *Til hver mands nytte*. For Det Kgl. Teater er jo netop ikke til hver mands nytte, og det er Engbergs fortjeneste, at det går som en rød tråd gennem hans værk, at teatrets historie også er historien om, hvem der betaler for hvis teater. Engberg følger op gennem historien, hvem teatret spiller for, og hvilke alliancepartnere det skaffer sig i det omgivende samfund. Den mest interessante del af Engbergs værk omhandler, hvad man bredt forstået kunne

betegne som Det Kgl. Teaters samfundsmæssige stilling, dets styreform, dets sammenhæng med dominerende grupper i samfundet og i de seneste 150 år også dets placering i det politiske spil. Hans hovedtese er, at kravet om besparelser på Det Kgl. Teater altid fører til øgede udgifter (bd. I, s. 3), men denne hovedtese suppleres med prægnante formuleringer om det politiske spil omkring teatret.

Men ud over at skrive om Det Kgl. Teater som samfundsmæssig institution så vil Engberg også skrive om teaterkunsten. Hans værk bliver derfor en stadig vekslen mellem analyser af teatrets samfundsmæssige situation og af dets ledelsesstruktur, redegørelser for og karakteristikker af dets repertoire inden for skuespil, opera og ballet og karakteristikker af dets kunstnere. Og det lader sig i hans fremstilling kun vanskeligt gøre at se sammenhænge mellem teatrets samfundsmæssige placering og de mere kunstnerne afsnit. Der, hvor han kan tilføre noget nyt, er vedrørende teatret som institution i skiftende samfundsmæssige og politiske omstændigheder. I de teaterinterne afsnit bliver hans fremstilling mere traditionel, og den bliver næsten totalt afhængig af samtidens anmeldelser som kilde. Fremstillingen bliver sine steder til en citatmosaik og et referatpatchwork af anmeldelser. Og selv om Engberg søger at gøre teaterkritikken til teatrets femte kunstart (bd. I, s. 69) – ved siden af skuespil, opera, ballet og musik – så er det ikke nok til at retfærdiggøre, hvorfor hans kritiske sans over for samtidsanmeldelser er så nedskruet, som tilfældet er.

Med til denne kildesituation hører også, at Engberg har valgt at skrive en bog, der er umiddelbart tilgængelig for en moderne læser. Og det er den da også hovedsagelig blevet. Som et led i sine bestræbelser har Engberg moderniseret

ældre (og nyere) citater, men hvad værre er: Alle angivelser af, hvor citater og (undertiden tætte) referater stammer fra, er udeladt. Det gør praktisk taget værket ubrugeligt som indgang for den læser, der gerne vil læse videre, og som f.eks. gerne vil finde frem til Edvard Brandes' anmeldelse af en bestemt forestilling. Som Engbergs bog er skrevet, uden præcise kildeangivelser, bliver den i sin formidling alt for autoritær og lukket. Hvor intentionen med f.eks. modernisering af citater netop har været åbenhed og let kommunikerbarhed, da bliver resultatet, at værket ikke giver læseren mulighed for at komme i direkte dialog med dets kilder. Det spiller i sin formidlingsform så at sige med lukkede kort.

Endelig kan det undre, at Engberg ikke bygger sine vurderinger vedrørende den nyere del af historien på interviews med de centrale levende personer. Efter mine begreber hører det med til at skrive samtidshistorie, at man også udnytter de endnu levende som kilder. Jeg tror f.eks., at hans billede af Henrik Bering Liisbergs chefperiode på Kgs. Nytorv var blevet et andet og mere nuanceret, dvs. mindre uretfærdigt, hvis han havde inddraget Bering Liisberg selv som kilde.

Hvor mit udgangspunkt ved læsningen af Jens Engbergs tobindsværk var, at det da kunne være vældig forfriskende, at en historiker og netop ikke en teaterhistoriker skrev Det Kgl. Teaters historie, da må jeg som konklusion sige, at jeg for det første synes, at Engberg har gjort en imponerende indsats, for det andet, at han i de tesebårne teaterpolitiske og ledelsesmæssige afsnit skriver en spændende historie om kampen om teatret, men for det tredje, at hans værk i de store teateræstetiske afsnit bliver forbløffende traditionelt og støttende sig til sekundærkilder selv ned i enkeltformuleringer. Det er altså mit indtryk, at der kunne være kommet en spændende og

mere betydningsfuld bog ud af det, hvis teserne, som vedrører Det Kgl. Teater som institution i samfundet, var blevet det bærende i bogen.

Også i jubilæumsbogen til Odense Teaters 200 års jubilæum, *I kunsten kan livet kendes*, er det umuligt at komme fra citaterne i bogen og ud til de steder, citaterne stammer fra. Så også her lukker bogen sig om sig selv. Det er en forkert konsekvens at drage af kravet om lettilgængelighed at udgive publikationer, som den nysgerrige læser ikke rigtig kan bruge til at komme videre med.

De tre arkivarer ved Stadsarkivet i Odense, Dyrbye, Thomsen og Wøllekær, har med deres bestillingsarbejde skullet opfylde flere formål. Bestyrelsen for teatret har ønsket registreringsarbejdet vedrørende opførte forestillinger videreført fra jubilæumspublikationen i 1946. Og man har ønsket skildret, hvordan en teaterforestilling bliver til. Registreringsarbejdet klares i en oversigt bagerst i bogen. Og til oplysninger om teatrets interne liv og arbejde findes der spredt rundt i bogen afsnit med teaterfolks erindringer og deriblandt et større afsnit om forestillingernes vej fra idé til premiere (s. 335-343). Men hovedparten af bogen udgøres af en gennemgang af Odense Teaters historie, fra der i 1796 første gang blev spillet dansk teater i Odense, over bygningen på Sortebrødre Torv til teatret i Jernbanegade med dets udløbere ud over byen (scener i det nedlagte sukkerkogeri).

Odense Teaters historie kan i visse afsnit læses som installationen af den gode smag i den fynske hovedstad. I starten af 1920'erne lykkedes det Odense Teater at få lagt væsentlige konkurrencebegrænsende tiltag ind i forhold til det andet teater, Folketeatret i Ny Vestergade. Ikke nok med det, repertoiret på dette andet teater skulle godkendes på Odense Teater. I starten af 1930'erne var lensgreve Ahlefeldt-Laurvig fra Lundsgaard mæ-

cen for Odense Teater på de betingelser, at greven kunne bestemme en til tre forestillinger om året på teatrets repertoire. Som disse eksempler antyder, indgik Odense Teater højt op i dette århundrede dels i en klassestrid og dels i et dannelsesprojekt, et projekt om at få installeret begrebet om det »gode« teater ud over landet.

Jubilæumsbogens skildring af Odense Teaters historie rummer ovenstående to eksempler, men det er karakteristisk, at forfatterne ikke drager de nævnte eller andre større perspektiver ud af dem. Så på den ene side er det en gedigen redegørelse, der er kommet ud af det, også en redegørelse, der er orienteret om teatrets placering i samfundsmæssige sammenhænge, men på den anden side savner man de større perspektiver i de blotlæggelser af konflikter, bogen ellers rummer.

Odense Teaters historie er jo i virkeligheden historien om, hvordan det frie næringsliv, teaterdriften med omrejsende skuespillere, gøglere og badutspringere, bliver institutionaliseret til en fast arbejdsplads, der er totalt afhængig af offentlig støtte, og som er endt i at skulle balancere mellem kunstnerisk kvalitet og publikumsmæssig kvantitet, altså i konstante legitimeringsproblemer. Når jubilæumsbogen skrives ud fra institutionens synsvinkel og lidt højstemt ender med at proklamere, at teatret vil overleve, »og det vil Odense Teater også« (s. 379), så viser det, at forfatterne er blevet fanget ind af deres emne, men krisen kradser og kommerialiseringer tager til, også på Odense Teater. Jeg ville nok turde sige, at teatret overlever, men ligefrem at tro på, at Odense Teater er den eviggyldige organisationsform for teatret, dér tvivler jeg. Specielt da hvis forfatternes næsegruse beundring for kvantitativt store satsninger (f.eks. West Side Story i 1965 og Les misérables i 1991), som de også lufter i

bogens afslutning, hvor de refererer den nuværende teaterchef for drømmen om et nyt, større teater til blandt andet store musicals, bliver det, der kommer til at styre institutionen fremover.

Jørn Langsted

A. Strange Nielsen: *Kundskab er Magt. Fortsættelsesskoler i landbosamfundet*. (Odense Universitetsforlag, 1998). 124 s., 150 kr.

Denne bog indeholder den første undersøgelse af fortsættelsesskolernes historie. Disse skoler blev skabt som overbygning til almueskolen på landet og havde deres glansperiode i det 19. århundredes anden halvdel. Den længst levende, Forsættelsesskolen Bruunsminde, blev dog først nedlagt 1946. Det er således naturligt, at Bruunsminde gives den mest grundige redegørelse i gennemgangen af de otte skoler, som er undersøgelsens hovedbestanddel. Rygraden i bogen er således de enkelte institutioner, som tages op en efter en med hovedvægt på de personer, der stod bag deres oprettelse og drift. Tilgangen er således personhistorisk, og en gennemgående forklaringsmåde på skolernes oprettelse er, at enkeltpersoner eller kredse af bønder indså, at almueskolens undervisning ikke var nok for den vorde landmand. Her ses landbosamfundets store potentiale for selvorganisering, som også i denne sammenhæng knytter sig til bønderne, idet lokale bønder på eget initiativ, ofte i samarbejde med den stedlige lærer, fik organiseret og finansieret en fortsættelsesskole. Disse initiativtagere var i vid udstrækning også aktive i andre organisatoriske sammenhænge, herunder politisk og kommunalt.

Et fælles træk ved skolerne var, at de hvilede på et rationalistisk grundlag. I centrum stod de »landbrugsbetydende fag« som landmåling, nivellering, kort-